

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Series "Psychology". № 2(9), pp. 68-72 (2018)
УДК 159.9.07
DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2018.2\(9\).17](https://doi.org/10.17721/BSP.2018.2(9).17)

ISSN 1728-3817
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing Center "Kyiv University", 2018

О. Сенік, канд. психол. наук, асист.
Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів
В. Абрамов, канд. психол. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ
М. Гречкосій, канд. психол. наук, асист.
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса
В. Бедан, асп.
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, Одеса
А. Бунас, канд. психол. наук, доц.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро
О. Луценко, канд. психол. наук, доц.
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків

ДИНАМІКА ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ПІВДЕННО-СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ В УМОВАХ СОЦІОЕКОНОМІЧНИХ ЗМІН

Подано результати дослідження динаміки часової перспективи мешканців південно-східних областей України віком 17–23 роки у період 2012–2015 рр. Охоплено три періоди, що відрізняються між собою за рівнем економічної, соціальної та політичної стабільності: період до події Майдану, під час Майдану та з початком військових дій на Сході України. Виявлено, що з військовим конфліктом на Сході країни звужується часова перспектива майбутнього, натомість зростає вираження часових орієнтацій на негативне минуле і фаталістичне теперішнє.

Ключові слова: Часова перспектива, часова орієнтація, Майдан, Схід України.

Постановка проблеми. Від моменту анексії Криму і початку подальшого військового конфлікту на Сході України, українське суспільство проходить через глибоку соціальну, політичну й економічну кризу, відображення якої знаходимо у зміні настроїв громадян: згідно з дослідженнями Інституту соціології НАН України у співпраці з Благодійним фондом "Інтелектуальна перспектива", у 2014 р. відбулися істотні зміни у почуттях українців. Виявлено, що порівняно із 2013 р., зросли надія і тривога, натомість зменшився песимізм, який дещо зріс у наступному, 2014 р. [2].

Наслідками цієї кризи стали зміни у матеріальному й соціальному становищі громадян і особливо тих, хто проживає близько від зони конфлікту. У результаті падіння гривні щодо іноземної валюти знизилася купівельна спроможність населення і, як наслідок, погіршилася загальна якість його життя. В областях, близьких до зони конфлікту, суттєво зменшилася кількість робочих місць та знизилася соціальна захищеність. Такі зміни матеріального і соціального параметрів життя беззаперечно впливають на психологічний стан громадян та зумовлюють зміни різних психологічних конструктів, що мають соціальну природу. І особливо чутливою до названих змін є молодь, яка, відповідно до вікових закономірностей розвитку особистості, проходить період інтенсивного становлення власної ідентичності, формування цінностей та інших, пов'язаних із ними конструктів.

Одним із таких конструктів, що відіграє вагомий роль у успішності функціонування особистості, який є соціально вкоріненим, а тому зазнає постійних змін під впливом мінливих соціальних обставин, є часова перспектива. Знання того, у якому напрямі відбуваються зміни часової перспективи української молоді, яка проживає недалеко від зони військового конфлікту, можуть допомогти краще окреслити напрями психологічної допомоги й підібрати ті з них, які зможуть забезпечити максимально ефективний розвиток молоді в умовах політичної, соціальної та матеріальної незахищеності.

Мета статті – визначити, як зміна соціальних, політичних та економічних умов життя української молоді, що проживає у південно-східному регіоні країни, вплинула на динаміку їхньої часової перспективи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з дослідженнями К. Левіна, який визначає часову перспективу як існуючу в даний момент сукупність уявлень

індивіда про своє психологічне минуле і майбутнє (1952) [4, с. 263], за умов нормального розвитку особистості, відбувається розширення меж її часової перспективи: починаючи від дитинства, зростає протяжність майбутнього і, очевидно, збільшується протяжність минулого. Відтак, на поведінку, яка наявна тепер, впливає все більше особистого досвіду і більш віддалені у майбутньому цілі, що виконують роль мотиваційних факторів. Однак за певних обставин можна спостерігати звуження часової перспективи, характерне для так званої "примітивної поведінки", коли на неї впливають мотиваційні фактори лише теперішнього і безпосереднього майбутнього, але не віддаленого майбутнього. Така примітивізація поведінки часто є наслідком впливу стресу, що зумовлює звуження життєвого простору особи із включеною у нього часовою перспективою. Тому, за К. Левіним, ситуації невпевненості, фрустрації чи депривації зумовлюють звуження часової перспективи особистості [4; 5].

Звужена часова перспектива спостерігається також у дітей-сиріт, що виховуються в умовах значних соціальних обмежень. Вони демонструють значно повільніший ріст психологічного віку (і як наслідок – нижчий рівень IQ), ніж діти, які живуть у більш сприятливих умовах. Згідно з дослідженнями Й. Лангмейєр і З. Матейчек, у дітей дошкільного й молодшого шкільного віку, що ростуть без батьків, часто спостерігається нерозвиненість часової перспективи майбутнього: вони значно рідше говорять про своє майбутнє, ніж діти з повних сімей [4; 23].

Важливу роль сім'ї у розвитку часової перспективи підкреслює також Л. Ле Шан, який вивчав, як соціально-економічне становище сім'ї впливає на батьківські нарративи, і як під впливом цих нарративів формується часова перспектива дітей. Він помітив системні відмінності у батьківських моделях часової перспективи: у сім'ях, які належали до вищого соціального класу, моделі виховання часто базувалися на апеляції до минулого, сімейних традицій ("що би на це сказала твоя бабуся?"). У сім'ях середнього класу методи виховання базувалися на можливих більш чи менш віддалених майбутніх наслідках ("якщо ти будеш нечемний, Санта до тебе не прийде"). І в сім'ях, які належали до нижчих класів, більша увага зосереджувалась на теперішньому із край рідкісним апелюванням до майбутнього ("постав пляшечку на міс-

це"), а моделі виховання базувалися на негайній винагороді або ж покаранні [26]. Таку зосередженість на теперішньому батьків сімей із нижчих класів Л. Ле Шан пояснює низьким економічним становищем сімей: нестача грошей зумовлює постійну зосередженість уваги на теперішньому, яке вимагає вирішення поточних проблем (здійснення поточних витрат), і перешкоджає побудові більш чи менш віддалених планів. Як наслідок, діти, які проходять через такий стиль виховання, теж не вчать будувати плани на майбутнє, вважаючи, що більшість змін у їхньому житті відбуваються випадково і непередбачувано [26, с. 590–591].

Як бачимо, зростання в умовах соціальних та економічних обмежень може негативно впливати на часову перспективу дитини, перешкоджаючи розвитку часової орієнтації на майбутнє. Такий вплив соціальної й економічної компоненти життя спостерігається і в дорослому віці. Так, у своїх дослідженнях А. Аґарвал показує, що ситуація соціоекономічної депривації пов'язана зі звуженою перспективою майбутнього. Розділяючи соціоекономічну депривацію на матеріальну і депривацію психологічного досвіду, що включила в себе соціальну підтримку, сімейні стосунки, навчання, подорожі, вільний час тощо, А. Аґарвал робить висновок, що вищий рівень соціоекономічної депривації пов'язаний із меншою протяжністю часової перспективи минулого і майбутнього. При чому зв'язок із депривацією психологічного досвіду є більш вираженим, ніж із матеріальними обмеженнями [17].

Результати А. Аґарвала також узгоджуються із дослідженнями Е. Іпел, яка вивчала часові орієнтації безхатченків. Вона виявила, що часовий профіль безхатченків характеризується яскраво вираженою часовою орієнтацією на теперішнє, яка виконує адаптивну функцію: чим більш вираженою була часова орієнтація на теперішнє, тим краще безпритульні справлялися із розв'язанням такої своєї щоденної проблеми, як знаходження місця для ночівлі. Таким чином, в умовах соціальної незахищеності часовий профіль особистості характеризується більш яскравим вираженням часової орієнтації на теперішнє і звуженою часовою орієнтацією на майбутнє, що може бути адаптивним, оскільки в нестабільних умовах протяжна перспектива майбутнього втрачає свою актуальність через неможливість щось спрогнозувати і спланувати [18].

Отже, можемо припустити, що зростання соціальної та матеріальної незахищеності життя, яке спостерігається упродовж останніх кількох років, могла спричинити зміну профілю часової перспективи молоді у напрямку звуження часової орієнтації на майбутнє та зростання часової орієнтації на теперішнє.

Основний матеріал дослідження. Щоб визначити, чи вплинула ситуація соціальної та матеріальної незахищеності на профіль часової перспективи української молоді, яка проживає недалеко від зони військового конфлікту, було проаналізовано дані, зібрані у 2012–2015 рр. у південно-східних областях України, а саме у Харківській, Дніпропетровській та Одеській областях. Харківська і Дніпропетровська області були включені у дослідження як області, що межують із зоною військового конфлікту, тому характеризуються суттєвою зміною соціального параметра життя їх мешканців. Одеська ж область, хоч і не є настільки близькою до зони конфлікту, як інші дві, проте є областю великого державного значення, оскільки забезпечує водне сполучення країни і тому є стратегічною областю у військових діях, а відтак психологічно є наближеною до Харківської та Дніпропетровської областей як така, у якій потенційно можуть розпочатися військові дії. На таку психологічну схожість областей указують також дослідження Центру Разумкова за 2005–2015 рр., згідно з якими східні й південні області України схожі між собою за баченням політичного курсу країни (2008), ставленням до Росії (2005) і ставленням до ідеї щодо автономії власних областей (2015) [7; 14; 15; 16].

Усі досліджувані – студенти різних університетів Дніпропетровської, Харківської та Одеської областей загальною кількістю 741, із них 202 – чоловічої статі, 539 – жіночої, середній вік – 19,05 років; 279 студентів опитано з березня по листопад 2013 р., 190 – із грудня 2013 по березень 2014 р., 272 студенти – із квітня 2014 по травень 2015 р. (див. табл. 1). Таким чином, удалося охопити три періоди: до Майдану, упродовж Майдану та період від початку військового конфлікту і до травня 2015 р., що відрізняються між собою за рівнем політичної стабільності, соціальної та матеріальної захищеності. Відтак, часова перспектива молоді, поміряна у цих періодах, також може відрізнятися в результаті зміни соціальних та матеріальних параметрів життя.

Таблиця 1

Розподіл групи досліджуваних за періодом проведення дослідження, кількістю, віком і статтю

№	Період	Кількість	Вік	Чоловіки	Жінки
1	03.2013–11.2013 Період до Майдану	279	19,05 SD = 1,34	77 28 %	202 72 %
2	12.2013–03.2014 Період упродовж Майдану	190	19,98 SD = 2,12	48 25 %	142 75 %
3	04.2014–05.2015 Кризовий період	272	19,19 SD = 1,71	77 28 %	195 72 %

Усі досліджувані заповнювали анкету персональних даних (вік, стать, місце проживання) та методику ZTPI (Zimbardo Time Perspective Inventory – опитувальник часової перспективи особистості) в україномовній адаптації О. Сенік [9; 11] або ж російськомовній адаптації А. Сирцової [13]. Ця методика дає можливість визначити п'ять часових орієнтацій особистості: часова орієнтація на негативне минуле (НМ) – відображає загальне негативне, відразливе сприйняття власного минулого (завдяки реконструктивній природі минулого, таке негативне сприйняття може бути обумовлене як об'єктивним досвідом неприємних чи травмуючих подій, так і негативною реконструкцією не вкрай складних ситуацій, або ж поєднанням обох варіантів); часова орієнтація на гедоністичне теперішнє (ГТ) – відображає гедоністичне, ризиковане ставлення до влас-

ного часу життя і передбачає насолоду моментом, незважаючи на подальші наслідки своєї поведінки; часова орієнтація на майбутнє (М) – вимірює загальну майбутню орієнтацію: ця шкала передбачає, що у поведінці домінує докладання зусиль заради поставлених цілей і можливих винагород у майбутньому; часова орієнтація на позитивне минуле (ПМ): на відміну від першої часової орієнтації, яка передбачає травму, біль і жаль, ця орієнтація відображає тепле, сентиментальне ставлення до минулого, коли минулий досвід і часи бачаться приємними, "крізь рожеві окуляри і з ноткою ностальгії; остання, п'ята часова орієнтація на фаталістичне теперішнє (ФТ), виявляє фаталістичне, безпомічне ставлення до життя, особи з такою часовою орієнтацією вірять у долю і впевнені, що не можуть впливати ні на теперішні, ні на майбутні події свого

життя" [33, с. 1274–1275]. Ключі для підрахунку балів були взяті ті, які отримані в результаті перегляду українського варіанту ZPTI та валідації російського варіанту ZPTI на російськомовних українцях.

Як видно з табл. 1, три виокремлені періоди не відрізняються між собою за пропорцією статі, проте дещо відрізняються за середнім віком досліджуваних, що було підтверджено за допомогою методу Краскела – Волліса: $H(2, N = 741) = 0,548, p = 0,000$ – для статі; $H(2, N = 741) = 22,464, p = 0,000$ – для віку. Зважаючи на це, аналіз динаміки часової перспективи студентської молоді здійснювався за допомогою побудови загальної лінійної моделі, яка використовується для виявлення основних ефектів і ефектів взаємодії категоріальних змінних (у нашому випадку це період дослідження і стать) стосовно неперервної залежної змінної (часові орієнтації) при контролі ефектів інших неперервних змінних (вік), що коваріюють із залежною змінною, та пристосована для випадку, коли є взаємодія факторів із коваріатами (у нашому випадку вік слабо корелює із періодом дослідження внаслідок різниці між підгрупами за віком).

Було виявлено, що змінна віку не впливає на відмінності у часових орієнтаціях студентів ($F < 1$); інтеракція періоду і статі має слабкий вплив на часову перспективу досліджуваних: $F(\text{період} \times \text{стать}) = 3,01, p = 0,001$; ефект статі є сильнішим: $F(\text{стать}) = 5,54, p = 0,000$; і вплив періоду є найсильнішим із-поміж усіх предикторів: $F(\text{період}) = 6,14, p = 0,000$. Таким чином, часова перспектива молоді, яка проживає недалеко від зони військового конфлікту, зазнала змін після початку конфлікту. Ураховуючи, що соціально-економічні параметри тісно пов'язані з часовою перспективою особистості, припускаємо, що виявлені зміни у часовій перспективі української молоді зумовлені змінами соціально-економічних параметрів її життя.

Подальший аналіз ефекту періоду на кожну часову орієнтацію окремо показав, що вплив цього предиктора зумовив зміни у вираженні часових орієнтацій на майбутнє, негативне минуле та фаталістичне теперішнє: $F(M) = 12,73, p = 0,000$; $F(NM) = 6,91, p = 0,001$; $F(FT) = 18,85, p = 0,000$ відповідно. Виявлено, що, порівняно із першим періодом (періодом до Майдану), часова орієнтація на майбутнє зростає у другому періоді (у період Майдану) і спадає у третьому періоді – із початком військового конфлікту, що відбувається недалеко від місця проживання досліджуваних. Щодо часових орієнтацій на негативне минуле і фаталістичне теперішнє, то їхні значення не відрізняються у першому і другому періодах, і лише у третьому періоді зростають – одночасно із суттєвими змінами соціального й матеріального параметрів життя населення, яке проживає недалеко від зони військового конфлікту.

Висновки. Отримані результати узгоджуються з результатами досліджень часової перспективи іншими авторами та поглиблюють теоретичні положення про її зміну у періоди соціальних, політичних і економічних криз. Вивчення динаміки зміни часової перспективи української молоді, яка проживає недалеко від зони військового конфлікту, показало, з огляду змісту досліджуваних конструктивів, що планування власного майбутнього молоддю зростає під час подій Майдану, та знижується з початком військового конфлікту. Натомість із початком військових дій зростає фаталізм та орієнтація на теперішнє, а також негативна інтерпретація подій минулого. Отримані результати – зниження постановки довгострокових цілей, підвищення фаталізму (безпорадності) та негативної оцінки минулого – може бути результатом травматичного досвіду молоді, крізь призму якого оцінюються події минулі, теперішні та майбутні власного життя.

Список використаних джерел

1. Венгерова О. М. Динаміка проявів честі та гідності у студентів різних напрямів навчання в умовах трансформації суспільства / О. М. Венгерова, О. Л. Луценко, І. О. Зуєв // Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства: тези доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. 7–9 листоп. 2014 р. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2014. – С. 31–34.
2. До Дня Незалежності: що українці думають про Україну? / Дослідження Інституту соціології НАН України у співпраці з Благодійним фондом "Інтелектуальна перспектива", 21 серп. 2015 р. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/do-dnya-nezalezhnosti-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-ukrainu>
3. Зімбардо Ф. Парадокс времени. Новая психология времени, которая улучшит вашу жизнь / Ф. Зімбардо, Дж. Бойд. – СПб.: Речь, 2010. – 352 с.
4. Левин К. Динамическая психология: Избранные труды / К. Левин. – М.: Смысл, 2001. – 572 с.
5. Левин К. Теория поля в социальных науках / К. Левин. – СПб.: Сенсор, 2000. – 368 с.
6. Муздыбаев К. Переживание времени в период кризисов / К. Муздыбаев // Психолог. журн. – 2000. – Т. 21. – № 4. – С. 5–21.
7. Наскільки добре Ви ставитеся до таких міст, регіонів, країн та їх жителів? (регіональний розподіл) / Дослідження Центру Разумкова, 2015 р. – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=747.
8. Нюттен Ж. Мотивация, действие и перспектива будущего / Ж. Нюттен; пер. с англ. Е. Ю. Пятаевой, Н. Н. Толстых, В. И. Шевяковой. – М.: Смысл, 2004. – 608 с.
9. Опитувальник часової перспективи Ф. Зімбардо: результати валідації російськомовної версії на російськомовних українцях та перегляду ключів української версії / О. М. Сенік, В. В. Абрамов, М. С. Ружицька та ін. // Гуманіт. вісн. ДВНЗ "Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т імені Г. Сковороди". – Дод. 1 до Вип. 37. – Т. VI (74): тематич. вип. "Вища освіта України у контексті інтеграції до Європейського освітнього простору". – К.: Гнозис, 2017. – С. 428–449.
10. Росс Л. Человек и ситуация. Уроки социальной психологии / Л. Росс, Р. Нисбетт; пер. с англ. В. В. Руминского. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 429 с.
11. Сенік О. Адаптація опитувальника часової перспективи особистості Ф. Зімбардо (ZPTI) / О. Сенік // Соціальна психологія. – 2012. – № 1/2(51-52). – С. 153–168.
12. Сенік О. М. Час культури і психологічний час особистості: теоретичний огляд зв'язків між концептуалізацією часу в конкретній культурі та індивідуальною часовою перспективою / О. М. Сенік, В. В. Абрамов // Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. / за ред. С. Д. Максименка, Н. Ф. Шевченко, М. Г. Ткалич. – Запоріжжя: ЗНУ, 2017. – № 1(11). – С. 80–84.
13. Сырцова А. Возрастная динамика временных ориентаций личности / А. Сырцова, О. В. Митина // Вопросы психологии. – 2008. – № 2. – С. 41–54.
14. Чи може інтеграція до ЄС стати загальнонаціональною ідеєю, яка об'єднала всі регіони України? (регіональний розподіл) / Дослідження Центру Разумкова, 2015 р. – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=123.
15. Як Ви ставитеся до ідеї автономії Вашої області (регіону)? (регіональний розподіл) / Дослідження Центру Разумкова, 2015 р. – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1051.
16. Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (регіональний розподіл) / Дослідження Центру Разумкова, 2015 р. – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=119.
17. Agarwal A. Social roots and psychological implications of time perspective / A. Agarwal, K. K. Tripathi, M. Srivastava // International Journal of Psychology. – 1983. – № 18. – P. 367–380.
18. Epel E. Escaping home lessness: their influences of self-efficacy, and time perspective on coping with home lessness / E. Epel, A. Bandura, P. G. Zimbardo // Journal of Applied Social Psychology. – 1999. – № 29. – P. 575–596.
19. Fioulaine N. Precariousness as a Time Horizon: How Poverty and Social Insecurity Shape Individual's Time Perspective / N. Fioulaine, Th. Apostolidis // Time Perspective Theory; Review, Research and Application. – Springer International Publishing Switzerland, 2015. – P. 213–228.
20. Fingerman K. L. Future time perspective and life events across adulthood / K. L. Fingerman, M. Perlmutter // The Journal of General Psychology. – 1995. – № 122. – P. 95–111.
21. Holman E. A. Future-oriented thinking and adjustment in a nationwide longitudinal study following the September 11th terrorist attacks / E. A. Holman, S. R. Cohen // Motivation and Emotion. – 2005. – No. 29. – P. 389–410.
22. Kałużna-Wielobób A. Perspektywa czasowa a dobrostan studentów / A. Kałużna-Wielobób // Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Psychologica, 2014. – № 7. – P. 82–102.
23. Langmeier J. Psychická depravace v dětství / J. Langmeier, Z. Matějček. – Praha: Avicenum, zdravotnic kénakla datelství, 1974. – 397 s.
24. Leist A. K. Remembering Positive and Negative Life Events: Associations with Future Time Perspective and Functions of Autobiographical Memory / A. K. Leist, D. Ferring, S.-H. Filipp // GeroPsych. – 2010. – Vol. 23(3). – P. 137–147.
25. Lens W. Future time perspective: an individual and a societal approach / W. Lens, M.-A. Moreas // Psychology of Future Orientation. – Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1994. – P. 22–38.
26. LeShan L. L. Time orientation and social class / L. L. LeShan // Journal of Abnormal and Social Psychology. – 1952. – № 47. – P. 589–592.

27. Lewin K. Behavior and development as a function of the total situation / K. Lewin // Manual of child psychology ; ed. by L. Carmichael]. – New York : Wiley, 1946. – P. 791–844.

28. Lewin K. Time perspective and morale / K. Lewin // Civilian morale ; ed. By G. Watson. – Boston : Houghton Mifflin, 1942. – P. 48–70.

29. Litvinovic G. Perceived change, time orientation and subjective well-being through the life span in Yugoslavia and the United States: doctoral dissertation / G. Litvinovic. – University of North Carolina, Chapel Hill, 1999.

30. McAdams D. P. The psychology of life stories / D. P. McAdams // Review of General Psychology. – 2001. – № 5. – P. 100–122.

31. McGrath J. Temporal Matters in Social Psychology: Examining the Role of Time in the Lives of Groups and Individuals / J. McGrath, F. Tschan. – Washington DC: APA Publications, 2004.

32. Zaleski Z. Personal future in hope and anxiety perspective / Z. Zaleski // Psychology of Future Orientation. – Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 1994. – P. 173–194.

33. Zimbardo P. G. Putting Time in Perspective: A Valid, Reliable Individual-Differences Metric / P. G. Zimbardo, J. N. Boyd // Journal of Personality and Social Psychology. – 1999. – Vol. 77. – № 6. – P. 1271–1288.

Reference

1. Venherova O. M. Dynamika proiaviv chesti ta hidnosti u studentiv riznykh napriamkiv navchannia v umovakh transformatsii suspilstva / O. M. Venherova, O. L. Lutsenko, I. O. Zuiiev / Sotsializatsiia i resotsializatsiia osobystosti v umovakh suchasnoho suspilstva: Tezy dopovidei IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii 7–9 lystopada 2014 r. – Kyiv : Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, 2014. – S. 31–34.

2. Do Dnia Nezalezhnosti: shcho ukrainski dumaiut pro Ukrainu? / Doslidzhennia Instytutu sotsiologii NAN Ukrainy u spivpratsi z Blahodiniym fondom "Intelektualna perspektyva", 21 serpnia 2015 roku. Rezhym dostupu: <http://dif.org.ua/article/don-dnya-nezalezhnosti-shcho-ukrainski-dumaiut-pro-ukrainu>

3. Zimbardo F. Paradoks vremeni. Novaia psikhologiiia vremeni, kotoraiia uluchshit vashu zhizn / F. Zimbardo, Dzh. Boid. – SPb. : Rech, 2010. – 352 s.

4. Levin K. Dinamicheskaia psikhologiiia : Izbrannye trudy / K. Levin. – M. : Smysl, 2001. – 572 s.

5. Levin K. Teoriia polia v sotsialnykh naukakh / K. Levin. – SPb. : Sensor, 2000. – 368 s.

6. Muzdybaev K. Perezivanie vremeni v period krizi sov / K. Muzdybaev // Psikhologicheskii zhurnal. – 2000. – T. 21. – № 4. – S. 5–21.

7. Naskilky dobre Vy stavytesia do takykh mist, rehioniv, krain ta yikh zhyteliv? (rehionalnyi rozpodil) / Doslidzhennia Tsentru Razumkova, 2015 rik. – Rezhym dostupu: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=747

8. Niutten Zh. Motivatsiia, deistvie i perspektiva budushchogo / Zh. Niutten ; [per. s angl. E. lu. Patiaevoi, N. N. Tolstykh, V. I. Sheviakhovoi]. – M. : Smysl, 2004. – 608 s.

9. Opytuvalnyk chasovoi perspektyvy F. Zimbardo: rezultaty validyatsii rosiiskomovnoi versii na rosiiskomovnykh ukrainskiakh ta perehliadu kliuchiv ukrainskoi versii / O. M. Senyk, V. V. Abramov, M. S. Ruzhytska [ta 11 in.] // Humanitarnyi visnyk DVNZ "Pereiaslav-Khmelnitskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody". – Dodatok 1 do Vyp. 37. – T. VI(74): Tematychnyi vypusk "Vyscha osvita Ukrainy u konteksti intehratsii do Yevropeiskoho osvithnoho prostoru". – K. : Hnozyz, 2017. – S. 428–449.

10. Ross L. Chelovek i situatsiia. Uroki sotsialnoi psikhologii / L. Ross, R. Nisbett ; [Per. s angl. V. V. Rumynskogo]. – M. : Aspekt Press, 2000. – 429 s.

11. Senyk O. Adaptatsiia opyтуvalnyka chasovoi perspektyvy osobystosti F. Zimbardo (ZTP1) / O. Senyk // Sotsialna psikhologhiia. – 2012. – № 1/2(51-52). – S. 153–168.

12. Senyk O. M. Chas kultury i psikhologichnyi chas osobystosti: teoretychnyi ohliad zviazky mizh kontseptualizatsiiei chasu v konkretnii kulturi ta individualnoi chasovoiu perspektyvoui / O. M. Senyk, V. V. Abramov // Problemy suchasnoi psikhologii : zbirnyk naukovykh prats Derzhavnogo vyshchoho navchalnoho zakladu "Zaporizkyi natsionalnyi universytet" ta Instytutu psikhologii imeni H. S. Kostiuksa NAPN Ukrainy / Za

red. S. D. Maksymenka, N. F. Shevchenko, M. H. Tkalych. – Zaporizhzhia : ZNU, 2017. – № 1(11). – S. 80–84.

13. Syrtsova A. Vozrastnaia dinamika vremennykh orientatsii lichnosti / A. Syrtsova, O. V. Mitina // Voprosy psikhologii. – 2008. – № 2. – S. 41–54.

14. Chy mozhe intehratsiia do YeS staty zahalnonatsionalnoi ideiei, yaka b obiednala usi rehiony Ukrainy? (rehionalnyi rozpodil) / Doslidzhennia Tsentru Razumkova, 2015 rik. – Rezhym dostupu: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=123

15. Iak Vy stavytesia do idei avtonomii Vashoi oblasti (rehionu)? (rehionalnyi rozpodil) / Doslidzhennia Tsentru Razumkova, 2015 rik. – Rezhym dostupu: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1051

16. Iakyi napriam zovnishnoi polityky maie buty priorytetnym dlia Ukrainy? (rehionalnyi rozpodil) / Doslidzhennia Tsentru Razumkova, 2015 rik. – Rezhym dostupu: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=119

17. Agarwal A. Social roots and psychological implications of time perspective / A. Agarwal, K. K. Tripathi, M. Srivastava // International Journal of Psychology. – 1983. – № 18. – P. 367–380.

18. Epel E. Escaping homelessness: the influences of self-efficacy, and time perspective on coping with homelessness / E. Epel, A. Bandura, P. G. Zimbardo // Journal of Applied Social Psychology. – 1999. – № 29. – P. 575–596.

19. Fioulaine N. Precariousness as a Time Horizon: How Poverty and Social Insecurity Shape Individual's Time Perspective / N. Fioulaine, Th. Apostolidis // Time Perspective Theory: Review, Research and Application. – Springer International Publishing Switzerland, 2015. – P. 213–228.

20. Fingerman K. L. Future time perspective and life events across adulthood / K. L. Fingerman, M. Perlmutter // The Journal of General Psychology. – 1995. – № 122. – P. 95–111.

21. Holman E. A. Future-oriented thinking and adjustment in a nationwide longitudinal study following the September 11th terrorist attacks / E. A. Holman, S. R. Cohen // Motivation and Emotion. – 2005. – No. 29. – P. 389–410.

22. Kałuzna-Wielobób A. Perspektywa czasowa a dobrostan studentów / A. Kałuzna-Wielobób // Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Psychologica, 2014. – № 7. – P. 82–102.

23. Langmeier J. Psychická deprivace v dětství / J. Langmeier, Z. Matějček. – Praha : Avicenum, zdravotnické nakladatelství, 1974. – 397 s.

24. Leist A. K. Remembering Positive and Negative Life Events: Associations with Future Time Perspective and Functions of Autobiographical Memory / A. K. Leist, D. Ferring, S.-H. Filipp // GeroPsych. – 2010. – Vol. 23(3). – P. 137–147.

25. Lens W. Future time perspective: an individual and a societal approach / W. Lens, M.-A. Moreas // Psychology of Future Orientation. – Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 1994. – P. 22–38.

26. LeShan L. L. Time orientation and social class / L. L. LeShan // Journal of Abnormal and Social Psychology. – 1952. – № 47. – P. 589–592.

27. Lewin K. Behavior and development as a function of the total situation / K. Lewin // Manual of child psychology ; [Ed. by L. Carmichael]. – New York : Wiley, 1946. – P. 791–844.

28. Lewin K. Time perspective and morale / K. Lewin // Civilian morale ; [Ed. by G. Watson]. – Boston : Houghton Mifflin, 1942. – P. 48–70.

29. Litvinovic G. Perceived change, time orientation and subjective well-being through the life span in Yugoslavia and the United States: doctoral dissertation / G. Litvinovic. – University of North Carolina, Chapel Hill, 1999.

30. McAdams D. P. The psychology of life stories / D. P. McAdams // Review of General Psychology. – 2001. – № 5. – P. 100–122.

31. McGrath J. Temporal Matters in Social Psychology: Examining the Role of Time in the Lives of Groups and Individuals / J. McGrath, F. Tschan. – Washington DC : APA Publications, 2004.

32. Zaleski Z. Personal future in hope and anxiety perspective / Z. Zaleski // Psychology of Future Orientation. – Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 1994. – P. 173–194.

33. Zimbardo P. G. Putting Time in Perspective: A Valid, Reliable Individual-Differences Metric / P. G. Zimbardo, J. N. Boyd // Journal of Personality and Social Psychology. – 1999. – Vol. 77. – № 6. – P. 1271–1288.

Надійшло до редколегії 10.11.18

O. Сенік, канд. психол. наук, ассист.

Львовский национальный университет имени Ивана Франка, Львов

В. Абрамов, канд. психол. наук, ассист.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, Киев

М. Гречкосий, канд. психол. наук, ассист.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, Одесса

В. Бедан, асп.,

Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского, Одесса

А. Бунас, канд. психол. наук, доц.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепр

Е. Луценко, канд. психол. наук, доц.

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков

ДИНАМІКА ВРЕМЕННОЇ ПЕРСПЕКТИВИ СТУДЕНЧЕСКОЇ МОЛОДЕЖІ ЮГО-ВОСТОЧНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ В УМОВАХ СОЦІОЕКОНОМІЧЕСКИХ ПЕРЕМЕН

Представлены результаты исследования динамики временной перспективы жителей юго-восточных областей Украины в возрасте 17–23 лет в период 2012–2015 гг. Проанализированы три периода, отличающиеся между собой уровнем экономической, социальной и политической стабильности: период до событий Майдана, во время Майдана и с началом военных действий на Востоке Украины. Выявлено, что с началом военного конфликта на Востоке страны сужается перспектива будущего и, вместе с тем, увеличивается выраженность временных ориентаций на негативное прошлое и фатальное настоящее.

Ключевые слова: временная перспектива, временная ориентация, Майдан, Восток Украины.